

Demokratia itäisessä Euroopassa¹ vuoden 1989 jälkeen

HENRI VOGT

Itäisen Euroopan ihmisten marssiessa vallankumouksen kaduilla vuonna 1989 uskottiin yleisesti, että länsimainen demokratia oli saavuttanut lopullisen voiton. Nuo vallankumoukset näyttivät kumoamattomasti todistavan, että demokratian arvot ovat pitkällä tähtäimellä parempia kuin minkään muun poliittisen järjestelmän arvot. Samalla oli euforiasta huolimatta selvää, että demokratia ei synny yhdessä yössä, yksinkertaisesti poliittista järjestelmää muuttamalla, vaan se on pitkällisen ja monivaiheisen kehityksen tulos; demokratia ei ole päätepiste vaan jatkuvasti muuttuva prosessi. Tästä demokratian monimuotoisuudesta sekä itäisen Euroopan muutosprosessin laajuudesta johtuen kokonaiskuvan saaminen siitä, miten demokratian arvot ovat itse asiassa kukoistaneet näissä maissa viimeisen kymmenen vuoden aikana, on ollut perin ongelmallista.

Käsillä oleva artikkeli pyrkii omalta osaltaan pienentämään tätä ongelmaa. Ennen kaikkea se

pyrkii tarjoamaan analyttisen kehikon, jolla voisimme analysoida tapahtunutta demokratisoitumismuutosta näissä maissa. Samalla se pyrkii yksinkertaisesti vastaamaan kysymykseen siitä, kuinka onnistunutta tapahtunutta kehitystä on demokratian kannalta; miltä siis demokratia näyttää tällä hetkellä näissä maissa? Lisäksi, ikään kuin kahden edellä mainitun tavoitteen sivujuonteena, artikkeli tulee varsin paljon pohtineeksi myös demokratian luonnetta teoreettisella tasolla, usein esittämällä kysymyksiä itäisen ja läntisen Euroopan demokratiakehityksen välisistä eroista.

Ennen kuin siirrymme esittelemään teoreettista kehikkoamme, kaksi teoreettista huomautusta on tehtävä.

Ensimmäinen näistä liittyy demokratia- ja demokratisoituminen käsitteiden käyttöön kommunismin jälkeisellä kaudella. Vaikka jo itäisen Euroopan vallankumousten aikana ja ennen kaikkea niiden jälkeen nuo käsitteet ovat olleet yhteiskunnallisen keskustelun keskipisteessä, niin ”idässä” kuin ”lännessä”, se, mitä ne oikeastaan merkitsevät, ei juurikaan ole käynyt selväksi. Usein ne tunnutaan otettavan jonkinlaisina itsestään selvinä metakäsitteinä. Toisaalta monissa analyysseissä itäisen Euroopan siirtymistä kommunismista kohti demokratiaa ja markkinataloutta tunnutaan pidettävän ikään kuin laboratoriokeena. Demokratiasta on näin tehty jonkinlainen ylhäältä annettu malli, tarkkaan määritelty mutta samalla itse asiassa määrittelemätön ideaalityyppinen kehikko, jonka

1. Tässä artikkelissa itäinen Eurooppa tarkoittaa ennen kaikkea entisiä Keski- ja Itä-Euroopan maita, jotka olivat Neuvostoliiton liittolaisia, sekä Baltian maita. Rajanveto on kuitenkin monissa tapauksissa vaikeaa: monen asian logiikka toimii Venäjällä, Ukrainassa tai Armeniassa jotakuinkin samalla tavalla kuin Puolassa ja Virossa. Toisaalta esimerkiksi Puolaa ja Viroa on usein vaikea nähdä saman kehikon alla. Käytännössä siis se, mihin termi itäinen Eurooppa viittaa on usein itse asiassa kiinni siitä kontekstista, jossa sitä käytetään, ja myös lukijan kyvystä yleistää ja nähdä asioiden yhteyksiä.

sisällä olisi pysyttävä ja jonka toteutumista voidaan jollain mielekkäällä empiirisellä kaavalla mitata.

Yksi esimerkki tämänkaltaisesta käsitteellisestä imperialismista on se, että itäisen Euroopan kehitystä vuoden 1989 jälkeen on usein analysoitu eteläisen Euroopan, Espanjan, Portugalin ja Kreikan 1970-luvun ja latinalaisen Amerikan 1980-luvun demokratisoitumisen valossa (esim. Linz ja Stepan 1996). Tällöin kuitenkin demokratiaan liittyvä käsitteistö on luotu varsin erilaisissa olosuhteissa eikä se siis välttämättä lainkaan sovellu siihen todellisuuteen, joka itäisessä Euroopassa on vallinnut. Jo näiden tapahtumien perusero kehottaa varovaisuuteen: Vaikka eteläisen Euroopan maissa poliittisesti elettiin 1970-luvun puoleen väliin oikeistodiktatuurin otteessa, talous sai kuitenkin toimia jotakuinkin vapaasti. Itäisessä Euroopassa sen sijaan on ollut kyse paljon kokonaisvaltaisemmasta talouden, politiikan kuin kulttuurinkin muutoksesta ja murroksesta. Tarkoitus ei ole tietenkään sanoa, etteikö tällainen eri kulttuuripiirien poliittisen muutoksen vertailu olisi sinänsä mielekäästä ja usein hyödyllistä. Ongelmana on kuitenkin, että se kääntyy helposti itseään vastaan, kun itse asiassa ei pystytäkään tasapuolisesti tuntemaan vertailtavien kohteiden oloja.

Toisentyypinen esimerkki demokratia-käsitteen varsin mekanistisesta käyttämistavasta löytyy Euroopan unionin hakuprosessista. Itäisen Euroopan maiden hakiessa unionin jäsenyyttä demokratian pelisääntöjen toteutuminen on ollut tärkeä kriteeri, mutta tähän on liittynyt vahva ulkopuolisen sanelun ja joskus jopa kaksinaamaisuuden maku. EU:llehan demokratia merkitsee läntistä demokratiaa ja ihmisoikeuksia, mutta ne eivät välttämättä toteudu edes siellä – esimerkiksi Belgiassa Flanderin ja Vallonin asukkaat suojelevat omia kielialueitaan kaikkea muuta kuin muunkielisiä kunnioittaen. Vain harvoin sen sijaan on todella mietitty, olisiko itäiselle Euroopalle mahdollista saavuttaa jokin oma erityinen muotonsa demokratiasta.

Kaiken kaikkiaan tilannetta ei siis välttämättä ole pyritty hahmottamaan näiden maiden omista olosuhteista lähtien vaan ulkopuolelta tuotujen ajatusmallien kautta. Pyrin jatkossa välttämään tätä virhettä ja ymmärtämään demokratian keskeisiä piirteitä näissä maissa nimen-

omaan niiden omasta historiallisesta tilanteesta, muutosprosessin sisäisestä luonteesta käsin, siitä käsin miten ”tavalliset” ihmiset siirtymisen kohti demokratiaa ja markkinataloutta ovat ymmärtäneet.

Toinen teoreettinen merkintä liittyy demokratian ilmenemismuotoihin. Demokratian ja demokratisoitumisen tilaa tarkasteltaessa erotetaan usein kaksi eri tasoa, nimittäin *institutionaalinen* ja *sosiaalinen* taso (ks. esim. Berglund ym. 2001, luku 2; Pridham 1999). Edellinen viittaa paitsi demokraattisiin instituutioihin – sellaisiin kuin edustuksellinen parlamentti, itsenäinen oikeuslaitos ja toimiva puoluejärjestelmä – myös niihin käytäntöihin, joita järjestelmä toteuttaa. Toimiva perustuslaki on monessa mielessä institutionaalisen demokratian lähtökohta. Myös sellaiset seikat kuin eri yhteiskunnallisten vaikuttajien keskinäiset suhteet ovat merkittäviä – esimerkkinä vaikkapa tiedotusvälineiden asema. Edelleen maan muodolliset kansainväliset suhteet, ennen kaikkea suhteet kansainvälisiin organisaatioihin, ovat merkittävä osa institutionaalista demokratisaatiota.

Kun tutkitaan tämän hetken itäistä Eurooppaa, on selvää, että institutionaalisessa mielessä demokratian voidaan katsoa vallitsevan enemmän tai vähemmän vakaasti kaikissa näissä maissa, eikä näköpiirissä myöskään ole sellaisia seikkoja, jotka voisivat asettaa tämän vakauden kyseenalaiseksi. Yhtä poikkeusta lukuun ottamatta mailla on periaatteessa toimiva uusi perustuslaki; Unkarin perustuslaki on vanha, mutta sitä on paranneltu niin, että se toimii uusissakin olosuhteissa. Kaikissa maissa on monipuoluejärjestelmä, joka on tietysti vielä monessa suhteessa vähemmän vakaa kuin läntisessä Euroopassa, mutta ei kuitenkaan välttämättä sen epäsuosituimpi kuin siellä. Puoluekenttä on myös ollut jossain määrin fragmentoitunut – uusia puolueita syntyi kymmenittäin, kun kommunistisen puolueen valta-asema murtui – mutta ei juuri sen enemmän kuin esimerkiksi Pohjoismaissa jatkuvasti on tilanne. Hallitukset ovat yleisesti ottaen vaihtuneet suhteellisen tiuhaan, mutta ei sen tiuhempaan kuin vaikkapa Italiassa. Yhteiskunnallisten eliittien väliset suhteet ovat edelleen jossain määrin vaikiutumattomat, mutta esimerkiksi median kokemat ongelmat ovat lähinnä yksittäisiä. Edelleen maat ovat jo tiukasti ankkuroituneet eu-

rooppalaisiin organisaatioihin eikä EU-jäsenyysskään enää ole kaukainen haave. Yksittäiset ongelmatapauksetkin demokratian kannalta, sellaiset kuin Slovakian entinen pääministeri Vladimir Meciar, alkavat jo jotakuinkin poikkeuksetta olla mennyttä aikaa.

Sosiaalinen taso taas viittaa niihin näkemyksiin, tyytyväisyystekijöihin ja toiminnallisiin valmiuksiin, joita ihmisillä on suhteessa poliittiseen järjestelmään. Kyseessä on siis monessa mielessä paljon monimutkaisempi ilmiö kuin institutionaalinen demokratisoituminen. Voidaan puhua esimerkiksi sellaisista tekijöistä kuin sosio-ekonominen tasapaino, kyky hyväksyä ihmisten erilaisuus, nationalismi, laillisuusperiaatteiden kunnioitus, poliittinen kulttuuri tai toimiva kansalaisyhteiskunta. Kysymys on siis sanalla sanoen siitä, kuinka sisäistyneitä demokratian pelisäännöt ovat kansalaisten mielissä. Juuri tämän sosiaalisen tai sosio-kulttuurisen tason analyysiin seuraavat sivut keskittyvät.

Viisi tekijää muutoksen ymmärtämiseksi

Kuinka siis voisimme jäsentää viimeisen kymmenen vuoden aikana tapahtunutta sosiokulttuurista muutosta itäisen Euroopan maissa? Tapoja on tietysti monia, ja niinpä seuraavassa esittelemäni kehikko on vain yksi muutoksen jäsentämiseksi. Se perustuu viiteen eri seikkaan, tai ehkä pikemminkin prosessiin, jotka ovat hallinneet itäisen Euroopan todellisuutta viimeisen runsaan kymmenen vuoden aikana. Ne tulivat vahvasti esiin tutkimuksissani, joita tein 1990-luvulla, ennen kaikkea itäisessä Saksassa, Tšekissä ja Virossa korkeakouluopiskelijoiden parissa, mutta ne ovat tiettyyn pisteeseen saakka yleistettävissä kattamaan myös muita maita ja muita sukupolvia.²

1) Ensimmäinen seikka on kaikessa yksinkertaisuudessaan myös kaikkein perustavin; kutsun sitä termillä ”vallankumouksen perintö”. Tuo perintö kumpuaa jo noiden vallankumousten luonteesta: väkivallan sijaan niitä luonnehtivat

toiveet uudesta vapaudesta ja uudesta alusta, toivo uuden maailman aukeamisesta, toivo uudenlaisesta tulevaisuudesta, tulevaisuudesta, joka yhtäkkiä oli avoin ja arvaamaton toisin kuin kommunismin liittynyt ennalta määrätty, deterministinen tulevaisuus.

Tämä vallankumouksen perintö ei suinkaan ole hävinnyt näistä maista viimeisen kymmenen vuoden aikana, vaikka usein se raportoiti, joita näistä maista saadaan luettavaksi on negatiivista; vapauden ja tulevaisuuden kategoriat ovat yhä olemassa ihmisten arkipäivässä. Voi jopa väittää, että yleisesti ottaen tämä vapauden ja tulevaisuuden merkitys oli ja on ollut paljon suurempi kuin ne taloudelliset vaikeudet, joita muutosprosessin aikana on koettu. Saksalainen yhteiskuntatieteilijä Bernward Baule (1996, 84) on kirjoittanut, etteivät ”DDR:n kansalaiset suinkaan lähteneet kaduille vaatimaan parempia kulutusmahdollisuuksia vaan ’ikuisten’ poliittisten oikeuksiensa vuoksi, sen vuoksi, että poliittinen vapaus vallitsi diktatoriaalisen pakkovallan sijaan.” Tämä ajatus on yleistettävissä käsittämään koko itäistä Eurooppaa ja koko sen muutosprosessia.

Vallankumousten myötä koittanut vapaus on ollut hyvin monimuotoista. Vallankumousten aikana se tuntui olevan ennen kaikkea kollektiivista vapautta; ihmisten kollektiiviset identiteetit ikään kuin yhtyivät vastustamaan vanhaa järjestelmää. Vapauden määritelmä oli alunperin myös hyvin tilallinen: matkustuskielto oli yksi tärkeimmistä kommunistisen järjestelmän pilareita nakertaneista tekijöistä.

Kiintoisa – ja itäisessä Euroopassa koko muutosprosessin ajan varsin merkittävä – tapa määritellä vapaus on tehdä se *normaaliuden* käsitteen kautta. Yksinkertaisesti se, että yhteiskunta näyttää nyt toimivan jollain lailla omalla painollaan, siis ikään kuin normaalisti, on tärkeä vapauden aspekti; se mikä oli ennen on siis määritelty epänormaaliksi. Tämähän on myös näytännä olevan tärkeä demokratian mittari näissä maissa: demokratian voidaan sanoa hallitsevan silloin, kun maasta on tullut normaali, tavallinen – ja monella lailla tylsä.

Tärkein seikka on kuitenkin ollut jo edellä viitattu *mahdollisuuksien vapaus*. On tietysti selvää, että kaikki eivät tuosta mahdollisuuksien maailmasta ole päässeet juurikaan nauttimaan. Tärkeintä ei kuitenkaan ole välttämättä

2. Olen käsitellyt näitä teemoja huomattavasti laajemmin teoksessani *Between Utopia and Disillusionment*, joka ilmestyy vuonna 2002. Teos perustuu väitöskirjaani *The Utopia of Post-Communism. The Czech Republic, Eastern Germany and Estonia After 1989*. University of Oxford 2000.

se, että yksilöllä on varaa matkustaa tai ostaa uusi auto vuosittain tai valita erilaisten opiskelupaikkojen välillä, vaan että yksilöllä on periaatteellisella tasolla mahdollisuus näiden asioiden tekemiseen, esimerkiksi sitten kun hänen taloudellinen tilanteensa on parantunut. Tässä mielessä vuoden 1989 vallankumouksia voidaan kuvata termillä ”vorholende”, ”eteenpäin hakeva”, tulevaisuuden horisontteja avaava. Termi on peräisin jo yllä mainitulta saksalais-tutkijalta Baulelta (1996, 87), joka sillä kritisoi Jürgen Habermasin (1990) *nachholende*-termiä, jolla Habermas puolestaan viittasi siihen, kuinka itäisen Euroopan maat yksinkertaisesti näyttivät olevan palaamassa taaksepäin, sille polulle, jolta ne olivat lähteneet toisen maailman sodan loputtua.

On huomattava, että ajatus vallankumousten myötä koittaneesta mahdollisuuksien kentästä viittaa myös yhteen demokratian keskeiseen piirteeseen: demokratia sinänsä on mahdollisuus, se on usein vain periaate, joka ei konkretisoidu juuri koskaan tavallisessa elämässä, kenties vaalipäiviä lukuun ottamatta. Yksi keskeinen tapa arvioida demokratiaa ja sen toimivuutta onkin tehdä jako siihen liittyvien *periaatteiden* tai sen luomien *käytäntöjen* välille (esim. Norris 1999). Itäisessä Euroopassa näyttää, että periaatteet ovat toistaiseksi olleet huomattavasti merkittävämpiä kuin käytäntö; demokratian kannatus ei ole hiipunut käytännön politiikan ongelmista huolimatta. Toinen käytökelpoinen termipari jäsentämään suurin piirtein samaa asiaa on legitimitetti *versus* tehokkuus. Itäisessä Euroopassa hallitusten legitimitetti, demokratian periaatteiden kunnioitus, varsinkin muutoksen alkuvuosina oli usein korkea, minkä vuoksi ihmisten oli helppo hyväksyä niiden tehottomuus, tai ehkä pikemminkin kyvyttömyys tarjota sitä materiaalista hyvää, jota oli odotettu kun vallankumouksia tehtiin.

2) Toiseksi demokratiaa viimeisen kymmenen vuoden aikana on määrittänyt jonkinlainen välitilassa oleminen. Ihmisten elämään on sekoittunut erilaisia piirteitä menneisyydestä ja nykyisyydestä, ja nämä kaksi ovat toisinaan olleet pahasti ristiriidassa. Usein on saattanut näyttää siltä, että se mitä oli ennen, olikin loppujen lopuksi turvallista ja varmaa; ainakin ihmiset tiesivät, miten asiat toimivat. Toisaalta se, mitä on tullut uuden järjestelmän myötä ei

aina olekaan vastannut odotuksia; tämä on ollut yllättävää, ja usein yllättävän vaikeaa kohdata. Tämä välitila – kutsun sitä *ambivalensiksi* – on kuitenkin nähtävä positiivisessa valossa. Se on uuden oppimisen, uusien asioiden ymmärtämisen tila, jossa ihminen pitää yllä uteliaisuutensa suhteessa maailmaan; hänen odotushorisonttinsa, mahdollisuuksien maailmansa, ei ole sulkeutunut.³

Ajan ja oppimisen myötä ambivalenssin siis voi odottaa vähentyvän. Itäisen Euroopan todellisuus viimeisen kymmenen vuoden aikana kuitenkin osoittaa, että asia ei välttämättä ole näin yksinkertainen. Ambivalenssin käsitteellä voidaan nimittäin myös kuvata sen yhteiskuntajärjestyksen perusolemusta, johon entiset kommunistimaat siirtyivät. Kun entinen maailma oli tarkkaan määritelty, johonkin tiettyyn tulevaisuuteen johtava, maailma, josta epävarmuuskijät on periaatteessa yritetty poistaa, on se maailma, johon saavuttiin, lähtökohtaisesti epävarma. Sillä ei ole suuntaa eikä määränpäättä, sitä ei ole koskaan eikä missään tilanteessa täysin määritelty. Ero siis on karkeasti ottaen sama kuin niin sanotun modernin ja postmodernin maailman välisen eron usein väitetään olevan – kommunistinen maailman yritti monessa mielessä pitää viimeiseen saakka kiinni modernin ihanteista, tarkkaan ohjailusta yhteiskunnasta, kun taas läntinen maailma oli jo aikoja sitten hypännyt postmodernin epävarmaan junaan (vrt. Kupferberg 1999). Tämän perustavan sattumanvaraisuuden ja epävarmuuden oppiminen ja ymmärtäminen on siis ollut asia, joka on pitänyt ymmärtää uusissa olosuhteissa, eikä tuo ymmärtäminen aina ole ollut helppoa.

Epävarmuuden lisäksi postmoderniin ambivalenssiin liittyy vahvasti myös ajatus kaiken rajallisuudesta – postmoderni ihminen kiipeää Empire State Buildingin huipulle ja ymmärtää siellä, että maailma ei lopulta olekaan mitään sen ihmeempää. Tällainen maailman rajallisuuden kokemus on ollut myös yksi yllätys itäisen Euroopan todellisuudessa vuoden 1989 jälkeen. Toinen konkreettinen esimerkki uuden maailman perustavasta erilaisuudesta liittyy itäisen Euroopan intellektuelleihin, joille muutos on usein ollut vaikea: kun heillä aikaisemmin oli

3. Ambivalenssin käsitteestä ks. esim. Merton 1976.

selkeä sanoma – yleensä siis vanhaa järjestelmää vastaan – on heidän roolinsa ja sanomansa nyt välttämättä paljon epävarmempi, jos sanomaa ylipäänsä enää on. Tuloksena on usein ollutkin jonkinlainen yleinen melankolia.

3) Kolmanneksi meidän on otettava huomioon kaikki ne vaikeudet, joita näiden maiden kansalaiset – ainakin merkittävä osa heistä – ovat kokeneet viimeisen kymmenen vuoden aikana. Monilla tilanne on johtanut totaaliseen pettymykseen tilaan, josta ei tunnu olevan minikäänlaista ulospääsyä; parhaiten tilaa kuvaa ehkä suomen sana näköalattomuus; englanniksi olen käyttänyt termiä *disillusionment*. Tämä näköalattomuus on hyvin monimuotoista, materiaalista, sosiaalista, psykologista ja poliittista. Viimemainittu on usein ollut hyvin vahvaa – uusi poliittinen järjestelmä ei olekaan pystynyt jakamaan materiaalista hyvää, maitoa ja hunajaa, sillä lailla kuin odotettiin; poliittiset skandaalit ovat olleet arkipäivää, uudet johtajat eivät aina olekaan olleet paljon parempia kuin vanhat; idealistinen vallankumouspolitiikka on vaihtunut arkipäivän banaaliin politiikkaan. Myös tavat suhtautua pettymyksiin tai turvautua niitä vastaan vaihtelevat suuresti: kaksi keskeisintä kuitenkin lienevät sosiaalinen lokeroituminen (atomisoituminen) ja psykologinen vieraantuminen (alienaatio).

Arvioitaessa pettymysten ja näköalattomuuden määrää on kuitenkin otettava huomioon, että ihmisten suhtautumistapa ympärillä tapahtuviin muutoksiin on aina riippuvainen hyvin monesta osatekijästä, esimerkiksi odotuksista nykyhetkessä ja menneisyydessä, kehityksen oikeudenmukaisuudesta sekä historiallisesta taustasta. On myös huomattava, että ihmiset yleensä ovat kykeneviä erottamaan talouden ja politiikan alueet toisistaan, siis näkemään, että talouden vaikeudet eivät ole välttämättä poliittisesta järjestelmästä riippuvaisia. Esimerkiksi Baltian maissa se seikka, että on jälleen saavutettu itsenäisyys, usein pystyy rajaamaan tai ainakin lieventämään niitä materiaalisia pettymyksiä, joita on muutosprosessin aikana koettu.

Jos halutaan osoittaa yksi seikka itäisen Euroopan todellisuudesta viimeisen kymmenen vuoden aikana, joka kaikkein eniten olisi murentanut pohjaa demokralialta tai vaikeuttanut sen kehitystä, lienee se oikeudenmukaisuuden puute: monet ovat itse asiassa taloudellisessa

mielessä selvästi köyhtyneet muutoksen myötä, kun taas jotkut ovat hyötyneet suunnattomasti, ja mikä tärkeintä, ei välttämättä pelkääntään oikeudenmukaisin keinoin. Esimerkiksi se, että entiset kommunistiaktivistit jouhevasti siirsivät omaa menneisyyden poliittista ja sosiaalista valtaansa talouden piiriin uusissa olosuhteissa, on yksi voimakkaimpia tarinoita, joita itäisessä Euroopassa saattaa kuulla. Myös empiirisiä todisteita tämän laajalle levinneen narratiivin puolesta on kuitenkin olemassa (ks. esim. Reháková and Vlachová 1995).

Vaikka millään yksinkertaisella mittarilla ei voidakaan arvioida pettymysten ja pettyneiden määrää itäisessä Euroopassa, on selvää, että jako muutoksen voittajiin ja häviäjiin on ollut varsin dramaattinen; yhteiskuntia, joita ennen saattoi kutsua termillä *flattened societies* (Wessels ja Klingemann 1994) – kaikilla oli suurin piirtein samanlaiset materiaaliset olosuhteet – määrittävät nyt varsin jyrkät erot eri yhteiskuntaryhmien ja yksilöiden välillä. Nuoret ja hyvin koulutetut ja urbaanit ihmiset ovat useimmiten olleet voittajia, kun taas vanhemmat ja huonosti koulutetut ja maaseudun väestö ovat joutuneet kärsimään. Monille näistä jälkimmäisistä on ollut vaikeaa oppia uuden järjestelmän vaatimuksia; esimerkiksi työelämässä on pitänyt yhtäkkiä hallita uusia kieliä ja tietotekniikkaa.

Yksi keskeisiä kommunismin jälkeisiä kysymyksiä onkin ollut, kuinka ne, jotka ovat selvinneet muutosprosessista voittajina, suhtautuvat siihen, että monilla menee huonosti; kukaan ei voi välttyä kohtaamasta myös häviäjiä. Tästä perspektiivistä demokratiaa mittaa nimenomaan se, kuinka sitä halutaan käyttää heikossa asemassa olevien hyväksi. Valitettavasti näyttää kuitenkin siltä, että politiikkaa ja demokratiaa ei vielä nähdä ensisijaisesti yhteiskunnallisina korjausmekanismeina, vaan yleisenä ajatuksena on, että joidenkin on vain uhrauduttava, jotta saadaan rakennettua uusi ja parempi yhteiskunta.

4) Neljänneksi tapahtunut muutosprosessi on ollut ennen kaikkea uudenlaisen yksilöllisyyden opettelua. Tämä yksilöllisyys on yhtäältä ollut uusien olosuhteiden luonnollinen seuraus: aikaisemmin järjestelmä hyvin konkreettisesti pyrki ohjaamaan ja pitämään huolta yksilöstä kehdosta hautaan, mutta uusissa oloissa nämä rakenteet ovat menettäneet toimintakykynsä tai

uskottavuutensa. Toisaalta tämä yksilöllistyminen, individualismi, on jotakin jota ihmisten on poliitikkojen mielestä pitänyt oppia, sillä vanha järjestelmä oli opettanut ihmiset liian passiivisiksi; tämä yksilöllisen vastuun puutehan on usein koettu kommunististen järjestelmien suurimmaksi ongelmaksi. Itäisen Euroopan poliittisten johtajien puheissa onkin usein korostettu tällaista individualismia – mikä ei kuitenkaan saisi johtaa siihen, että ne, jotka eivät individualismiin, itsensä ohjaamiseen, kykene, jätetään oman onnensa nojaan (ks. esim. Laar 1996).

Individualismikin on kuitenkin varsin monitahoinen ilmiö, ilmiö, jolla on erilaisia historiallisia lähtökohtia ja joka saa arkipäivän puheessa erilaisia merkityksiä. Yksi tapa jäsentää individualismia on ajatella sitä yksinkertaisen kolmijaon kautta. Individualismissa voidaan tässä jaottelussa ensinnäkin erottaa *itsehallinnan* ulottuvuus. Itsehallinta perustuu vapauteen, vapauteen tehdä itseä koskevat päätökset, ja sen historialliset juuret ovat monessa mielessä kristinuskossa. Juuri itsehallinnan mielessä individualismi on korostunut kommunismin jälkeisenä aikana; tai kääntäen, juuri itsehallinta oli usein rajallista kommunismin aikana. Toiseksi voidaan puhua *itsensä kehittämisestä*, joka – vaikka se kenties kuulostaakin ristiriitaiselta – on modernistis-romanttinen ajatus. Yksilöllinen itsensä kehittäminen oli tietysti hyvin mahdollista myös kommunismin aikana. Toisaalta kuitenkin esimerkiksi humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä siihen liittyi rajoituksia, ja johtuen sensuurista myös maailman tapahtumien reflektointi ja tätä kautta itsen kehittäminen oli välttämättä erilaista kuin ”länsimaissa”. Kolmanneksi voidaan puhua *itseilmaisuudesta* tai *itsenautinnosta*, hedonismista. Länsimaisittain ajateltuna itseilmaisuus on selkeä yhteys post-modernismiin ja post-materialistismiin – se on usein mahdollista vasta kun tietty materiaallinen taso on saavutettu – mutta itäisessä Euroopassa se näyttää vielä olevan varsin vahvasti materiaaliseen hedonismiin kytkeytynyt.

Demokratian kannalta on tärkeää, että tämä individualismi, johon periaatteessa liittyy lupaus positiivisesta yksilöllisyydestä, oli sitten kyse itsehallinnasta, itsen kehittämisestä tai itsen ilmaisusta, helposti kääntyy negatiiviseksi, toiset huomioimattomaksi toiminnaksi tai

toimimattomuudeksi. Erityisesti itseilmaisuuksiin liittyy tämä riski, nautintoa muiden kustannuksella ja muista välittämättä. Tällöin kyse ei kuitenkaan ehkä ole ensisijaisesti individualismista, vaan pikemminkin jonkinlaisesta atomisoinnuksesta, muurien rakentamisesta itsen ympärille. Positiivisessa individualismissa tärkeintä olisikin nimenomaan, että se olisi muiden kanssa kommunikoiavaa. Tällöin esimerkiksi kansalaisyhteiskunta olisi tapa toteuttaa omaa yksilöllisyyttä eikä niinkään ensisijaisesti kollektiivisen toiminnan muoto. Historiallisesti ajatellen tällainen individualismi on tietysti länsimaisen demokratian elinehto ja sen perusluonne (vrt. Siedentop 2000).

Itäisessä Euroopassa on nähtävissä, että se individualismi, jota on nyt vuosikymmen opeteltu, ei vielä kanavoidu yhteiskunnallisena aktiivisuutena, toimintana kansalaisyhteiskunnan järjestöissä. Erityisesti perinteisestä politiikasta on käännetty pois ja etsitty itsen toteuttamisen mahdollisuuksia muualta. Kysymys kuitenkin kuuluu: eroaako tilanne tässä mielessä juuriin perinteisten länsimaisten demokratioiden tilanteesta?

5) Viidenneksi koko itäisen Euroopan muutosta on luonnehtinut vahva kollektiivisten, erityisesti kansallisten, identiteettien muokkausprosessi. Kommunismin aikanaan kollektiivinen identiteetti oli määrittyneet huomattavan ristiriitaisesti. Ensinnäkin oli puhuttu kommunistisesta kollektiivisesta identiteetistä, tuosta kuuluisasta *homo sovieticuksesta*. Toisaalta kuitenkin kommunismin saavutukset puettiin usein nationalistiseen muotoon – sitä useammin mitä vähemmän legitimizeettiä järjestelmällä muuten oli. Kolmanneksi yhteinen identiteetti oli usein perustunut nimenomaan tuon kommunistisen maailman vastustamiseen; identiteetti näytti kumpuavan negaatiosta. Neljänneksi kollektiivinen identiteetti ei eräässä mielessä pääsyt lainkaan kehittymään, sillä järjestelmä oli luonut hyvin atomisoituneen tilanteen, jossa jokainen välitti vain itsestään ja korkeintaan lähimmästä perhepiiristään. On myös huomattava, että avoin historiankirjoitus, yksi tärkeä tekijä kollektiivisen muistin luomisen kannalta, oli ollut vahvasti rajoitettua.

Kollektiivinen tai kansallinen identiteetti ja sen korostaminen ei välttämättä ole ristiriidassa nousevan individualismin kanssa. Historial-

lisestihan on ollut pikemminkin päinvastoin: romanttis-nationalistinen filosofia siinä (saksalaisessa) mielessä, jossa se syntyi 1800-luvulla, on nimenomaan korostanut, kuinka yksilö voi vain yhteisössä, osana kansaa, löytää todellisen yksilöllisyytensä. Nationalismin ja individualismin välillä on tässä mielessä aina vallinnut vahva sidos (ks. esim. Ringmar 1998).

Uutta kansallista identiteettiä muovattaessa ennen kaikkea suhde Eurooppaan ja eurooppalaisuuteen on noussut merkittäväksi, ja kenties sitä merkittävämmäksi mitä kauempana idässä ollaan. Kyse on symbolisesta politiikasta: entisten kommunistimaiden vahva pyrkymys Euroopan unioniin ja Pohjois-Atlantin puolustusliittoon kertoo, että olisi symbolisesti hyvin tärkeää kuulua läntiseen Eurooppaan eikä olla osittain itäistä, venäläisyyttä, aasialaisuutta. Usein – Viro on paraatiesimerkki – kuitenkin tämä suuntautuminen eurooppalaisuuteen on johtanut jonkinlaisen kansallisen identiteetin vastaiskuun; monet pelkäävät, että osana eurooppalaisia liittoja kansalliset erityispiirteet hukkuvat.

Tämä eurooppalaisuuden ja kansallisen välisen (usein kuviteltu) ristiriita ei kuitenkaan ole ongelman ydin. Paljon tärkeämpää on, kuinka avoimeksi tai suljetuksi tahi universaaliksi ja partikulaariseksi kansallinen identiteetti määritellään. Suuntautuminen Eurooppaan ei välttämättä merkitse universaaliutta ja avoimuutta: se voi myös merkitä esimerkiksi Venäjän ja venäläisperäisen väestön poissulkemista – ongelma, johon erityisesti Virossa ja Latviassa on kiinnitetty kansainvälisten järjestöjen taholta paljon huomiota. Myös monissa muissa maissa kysymys kansallisen identiteetin avoimuudesta konkretisoituu vähemmistöongelmien kautta: esimerkiksi Slovakiassa, Romaniassa ja Serbiassa on laaja unkarilaisvähemmistö ja useissa maissa on laaja ja usein huonosti kohdeltu romanivähemmistö; Romaniassa romaneja arvioidaan olevan jopa kaksi miljoonaa.

Demokratian kannalta on myös merkittävää, että vahva kansallisuuteen perustuva identiteetti voi myös toimia muutosta eteenpäin vievänä voimana. Viro on jälleen hyvä esimerkki: voi nimittäin väittää, että Viron suhteellinen menestys viimeisen kymmenen vuoden aikana perustuu nimenomaan siihen, että virolaiset ovat ajatelleet koko muutosprosessia eräänlaisena kollektiivisena rakennusprojektina pikemmin-

kin kuin yksilöllisten etujen luomisena (Törrönen 1999). Tässä mielessä kansallinen yhteensuuluvaisuuden tunne periaatteessa edelleen tarjoaa hyvät edellytykset toimivan *res publican* syntymiselle.

***

Näin olemme lyhyesti käyneet läpi joukon itäisen Euroopan muutoksen tärkeimpiä seikkoja ja ottaneet esille viisi keskeistä parametriä tuon muutoksen ymmärtämiseksi. Mikä tärkeintä, kuten olemme todenneet, kaikilla näillä parametreillä on erityyppisiä vaikutuksia myös siihen, miten demokratia kehittyy näissä maissa (eri parametrit eivät siis suinkaan ole keskenään samanarvoisia). On vielä syytä tiivistää nämä seikat taulukon muotoon (taulukko 1).

Demokratian nykytila

Miltä demokratian tilanne itäisessä Euroopassa sitten näyttää tällä hetkellä, ennen kaikkea näiden viiden tekijän valossa? Näyttää selvältä, että vallankumousten perintö on monessa mielessä edelleen kaikkein tärkein tekijä. Toisin sanoen ajatus demokratiasta periaatteena, miltei vapauden synonyyminä, on edelleen voimakas taustatekijä näiden maiden politiikassa – historiallisesta taustasta johtuen paljon voimakkaampi kuin läntisessä Euroopassa. Se on yleisesti ottaen pystynyt myös estämään, että pettymykset demokratian käytäntöjen suhteen, häviäjien vaikeudet, olisivat ruokkineet todellisia demokratian vastaisia toimia.

Toisaalta on selvää, ettei demokraattisten periaatteiden kunnioitus välttämättä merkitse, että demokratian käytäntöjä noudatettaisiin. Se ei siis merkitse, että ihmiset välttämättä toimisivat aktiivisina kansalaisina, aktiivisina poliittisina toimijoina, tai että poliittiset johtajat toimisivat idealistisen demokratian pelisääntöjen mukaisesti. Lähes kaikissa maissa todistettiin 1990-luvulla vakavia poliittisen johdon aiheuttamia skandaaleja. Esimerkiksi Virossa – joka kuitenkin on monessa mielessä ollut transformoinnin mallioppilas – hallitus kaatui kolmesti tällaisen skandaalin johdosta.

Ambivalenssi suhteessa maailman epävarmuuteen ja individualismi saattavat kumpikin olla demokratian kannalta ongelmallisia, mut-

Taulukko 1. Tärkeimmät määreet itäisen Euroopan muutoksessa sekä niiden potentiaalinen vaikutus demokratian kehitykseen.

Parametri	Tärkeimmät määreet	Merkitys demokratialle ja politiikalle
vallankumouksen perintö	vapaus - normaalius - mahdollisuudet - tilallista - avoin tulevaisuus	Demokratian periaatteet korostuvat demokratian konkreettisten saavutusten sijaan. Poliittikka republikaanisessa mielessä mahdollista vain tässä vapauden tilassa.
ambivalenssi	uuden ja vanhan välillä - maailman määrittelemättömyys	Reflektoiva tila, jonka vaikutukset vähitellen häviävät, kun opitaan uuden järjestelmän vaatimukset. Maailman perustavaa laatua oleva määrittelemättömyys saattaa kuitenkin johtaa skeptisyyteen myös demokratian suhteen.
näköalattomuus ja pettymykset	vieraantuminen atomisoituminen muutoksen epäoikeudenmukaisuus	Demokratian kannalta selkeä uhka. Ihmiset ovat kääntyneet pois politiikasta, mikä antaa tilaa myös ei-demokraattisille vaihtoehdoille.
individualismin korostaminen	itsehallinta itsensä kehittäminen itseilmaisu	Periaatteessa positiivinen tila, sillä positiivisesti individualistinen yksilö on aktiivinen maailman suhteen. Voi kuitenkin kääntyä helposti pelkäksi itsekkääksi nautinnon haluksi.
kollektiivisen identiteetin muutokset	kansallinen vai eurooppalainen; avoin vai suljettu; valtio vai kulttuuri; universaali vai partikulaari	Mikäli demokratia pystyy luomaan tapoja, joilla kollektiivinen identiteetti kehittyy positiivisesti, jossa ihmiset nimenomaan haluavat toimia oman yhteisönsä puolesta, positiivista demokratian kannalta.

ta niihin kätkeytyy myös positiivista potentiaalia: kumpikin saattaa johtaa terveeseen skeptisyyteen suhteessa poliittisiin päätöksiin, mutta kuitenkin siten, että yksilö säilyttää aktiivisen, refleksiivisen suhteensa politiikkaan ja yhteiskuntaan; individualismi ja ambivalenssi siis voivat olla ongelmallisia perinteisen poliittisen aktiivisuuden, esimerkiksi puolueissa toimimisen, kannalta mutta tämä ei kuitenkaan merkitse, etteikö toissijainen poliittinen aktiivisuus, maailman tapahtumien seuraaminen ja arviointi olisi korkealla tasolla. Tästä on olemassa viitteitä itäisessä Euroopassa, sillä vaikka luottamus politiikkaan ja julkisiin instituutioihin on alhaalla, ovat äänestysprosentit kuitenkin jatkuvasti olleet – Puolaa ehkä lukuun ottamatta – suhteellisen korkealla (ks. taulukko 2). Toisaalta itäisessä Euroopassa tällä hetkellä vallitsee ajatus, että individualismi, joka

pitkän päälle on paljon merkittävämpi tekijä kuin ambivalenssi, ei kuitenkaan vielä juurikaan näy kansalaisuuden korostamisena vaan pikemminkin yksipuolisena oman edun tavoitteluna. Siis ajatus politiikasta pelkästään oman edun tavoitteluna on leimannut poliittisia kulttuureja vahvasti viimeisen kymmenen vuoden aikana ja kääntänyt ihmiset pois perinteisestä politiikasta.

Kollektiivinen identiteetti ja sen muotoutuminen uusissa olosuhteissa on demokratian kannalta ollut ehkäpä kaikkein ongelmallisin kysymys. Kuten jo aiemmin todettiin, identiteettejä ei välttämättä ole määritelty avoimesti. Venäläiset Virossa ja Latviassa, unkarilaiset Romaniassa ja Slovakiassa, puhumattakaan romanivähemmistöistä kaakkoisen Itä-Euroopan maissa, ovat usein kohdanneet eri asteista syrjintää. Niinpä survey-tutkimusten mukaan kan-

Taulukko 2. Eräitä demokratian tyytyväisyyssmittareita itäisessä Euroopassa.

Maa	Äänestysprosentti viimeisimmässä parlamenttivaaleissa (vaalivuosi)	Luottamus poliittisiin puolueisiin: luottaa/ ei luota % *	Niiden %-osuus, jotka kieltävät kaikki autoritaariset vaihtoehdot demokratialle**	Odotukset demokratian suhteen: positiivinen arvio nyt / 5 vuoden päästä
Viro***	57 (-99)	/ 84-87	64-44	69-49 / 89-72
Latvia***	72 (-98)	/ 85-85	57-51	37-30 / 69-57
Liettua***	56 (-00)	/ 73-84	38-52	37-42 / 70-64
Puola	48 (-97)	9 / 66	67	66 / 72
Tšekki	74 (-98)	15 / 55	75	56 / 72
Slovakia	84 (-98)	15 / 64	57	50 / 72
Unkari	57 (-98)	11 / 66	68	53 / 75
Slovenia	70 (-00)	11 / 71	78	51 / 57
Romania	65 (-00)	19 / 66	60	55 / 63
Bulgaria	62 (-97)	13 / 66	56	58 / 78
Kroatia	77 (-00)	15 / 60	76	27 / 53

* Muualla kuin Baltiassa luottamusta mitattiin skaalalla yhdestä seitsemään, jossa 'neljä' oli neutraali. Baltian maissa vastausvaihtoehtoja oli vain neljä: täydellinen ja yleinen epäluottamus; täydellinen ja yleinen luottamus. Mainittakoon, että muissa kuin Baltian maissa luottamus parlamenttiin vaihteli 15 ja 31 prosentin välillä.

** Neljää vaihtoehtoa kysyttiin: kommunismin paluu, armeijan valta, autoritaarinen hallitsija sekä monarkia; Baltian maissa vaihtoehtoja oli kuitenkin vain kolme eli monarkiaa ei annettu vaihtoehtona.

*** Ensimmäinen luku viittaa etniseen enemmistöön ja jälkimmäinen venäläisvähemmistöön.

Lähteet: Vaalitulokset kerätty eri www-sivuilta. Muut paitsi Baltian maat: Rose Richard and Haerperfer Christian: *New Democracies Barometer V. Studies in Public Policy* 306, University of Strathclyde. Surveyt tehty vuonna 1998. Baltian maat: Richard Rose ym.: *New Baltic Barometer III: A Survey Study. Studies in Public Policy* 284, University of Strathclyde. Surveyt tehty marraskuussa 1996.

sallisten vähemmistöjen tyytyväisyys demokratiaan on ollut koko ajan selvästi alhaisempi kuin enemmistöväestön (Berglund ym. 2001, 95). Läheisesti tähän kykyyn sietää ihmisten erilaisuutta liittyy tietysti yleinen ihmisoikeuksien ja laillisuusperiaatteiden kunnioitus. Tässäkään suhteessa tilanne ei välttämättä ole muuttunut erityisen hyväksi viimeisten kymmenen vuoden aikana, mutta jälleen on toisaalta huomattava, että ihmiset kuitenkin periaatteessa asettavat ihmisoikeudet hyvin korkealle arvioidessaan demokratian toimivuutta, korkeammalle kuin esimerkiksi talouden toimivuuden. Jälleen kerran siis demokratian periaatteet ja käytäntö eroavat.

On huomattava, että ajan myötä sekä vallankumousten perinnön, ambivalenssin että pettymysten rooli yhteiskunnassa vähenee. Pitkällä tähtäimellä näyttäisi siis siltä, että demokratian kehitys sosiokulttuurisella tasolla ratkeaisi ensisijaisesti individualismin ja kollektiivisten

identiteettien välisellä jäniteellä. Tämä ajatus johtaa meidät koko modernin demokratiateorian ytimeen, yhteen sen keskeiseen dilemmaan. Kuten esimerkiksi Chantal Mouffe (1993) on todennut, nykyinen liberaali demokratia on jo lähtökohtaisesti hyvin ongelmallinen, sillä siihen liittyy aina lähtemättömästi ristiriita sen vaatiman individualismin ja toisaalta sen välttämättä luoman homogeenisyyden välillä. Liberaali demokratiahan pyrkii nimenomaan lisäämään yksilön oikeuksia, hänen mahdollisuuksiaan toteuttaa itseään ja olla oma itsensä, mutta samalla se haluaa tarjota kaikille yhtäläisen äänioikeuden, yhtäläisen tavan vaikuttaa asioihin, yhtäläisen koulutuksen ja mahdollisuuksien maailman. Mielenkiintoista kyllä, kun tämä ristiriita alkaa näkyä myös itäisen Euroopan demokratian ytimessä, voitaneen puhua demokratian vakiintumisesta, konsolidoitumisesta, näissä maissa.

Läheisesti tähän liittyy yhteiskunnallisen fragmentoitumisen problematiikka (vrt. Allardt

1994). Jos ajatellaan, että individualismi alkaa korostua entistä enemmän itäisessä Euroopassa – ja miksei myös läntisessä – ja kollektiiviset identiteetit syntyisivät yhä pienemmissä ryhmissä, yhä vähemmän kansallisesti, seurauksena on yhteiskuntien yhä suurempi pirstaloituminen⁴, jolloin myös demokratian kehittymisen mahdollisuudet tulevat välttämättä yhä rajatumiksi. Tämä johtuu ennen kaikkea siitä, että mahdollisuudet laajojen ihmisryhmien keskenään jakaman etiikan ja moraalien luomiseksi vähenevät yhteiskunnan tullessa yhä fragmentaariseksi; demokratia lienee viime kädessä eettinen kategoria. Toistaiseksi voidaan siis kuitenkin sanoa, että vallankumouksen perintö on pystynyt luomaan myös yhteistä moraalialueita, yhteisiä tavoitteita itäiseen Eurooppaan – jollei muuten niin vastustamalla sitä moraalialueita, joka oli vallalla kommunismin aikana.

Fragmentoitumisen pelko nostaa myös esille kysymyksen kansalaisyhteiskunnan kehityksestä osana demokratiaa – jotkut tutkijathan ovat nähneet toimivan kansalaisyhteiskunnan ja demokratian lähes toistensa synonyymeinä.⁵ Usein on myös todettu, että nimenomaan kansalaisyhteiskunnan kehitys on vielä lapsenkengissä näissä maissa ja että tätä voidaan pitää kenties suurimpana haasteena demokratian kehittymiselle, erityisesti Balkanin maissa. Toisaalta samoin kuin demokratian käsitteeseen, myös ”kansalaisyhteiskunta”-termini liittyy tavallisessa käytössä liian paljon staattisuutta, liian paljon ajatusta jonkinlaisesta tarkkaan määritellystä demokratiaa toteuttavasta mallista. Kansalaisyhteiskunta voi kuitenkin toimia hyvin monella eri ulottuvuudella, myös sellaisilla ulottuvuuksilla, joilla ei näyttäisi olevan mi-

tään tekemistä demokratian kanssa – uusnatsien joukkio voi täysin legitimiä väittää olevansa osa kansalaisyhteiskuntaa. Myös kansalaisyhteiskuntaa olisi siis yritettävä ymmärtää itäisen Euroopan maiden omassa kontekstissa. Esimerkiksi Romaniassa ja Bulgariassa saattaa tulla suhteellisen kehittymätön kansalaisyhteiskunta, mutta niiden yhteiskuntajärjestelmät toimitaan vahvasti sukulaisuus- ja tuttavasuhteiden pohjalta – emmekä välttämättä voi sanoa, etteikö tämä olisi yhtä lailla demokraattista.

Oli miten oli, meidän argumenttimme kannalta on tärkeää, että juuri kansalaisyhteiskunta voi olla se muoto, jonka kautta yhteistä moraalialueita synnytetään ja joka pystyy vastustamaan ajatusta liian homogeenisoiduista kollektiivisista identiteeteistä. Tässä mielessä siis on nähtävä, että yksilöllisyys ja kansalaisyhteiskunta ovat pikemminkin toisistaan riippuvaisia kuin toistensa vastakohtia ja että kansalaisyhteiskunnan kehittyminen voi tosiaankin olla demokratian kannalta erinomaisen tärkeää.

Tästä huolimatta saattaa kuitenkin olla, että kansalaisyhteiskunnan aseman korostaminen *misses the point*, kun ajattelemme asiaa demokratian kehityksessä. Paljon oleellisempaa olisi kenties korostaa politiikan tärkeyttä, politiikan varsin perinteisessä mielessä, mutta myös jonkinlaisessa yleisessä reflektion ja poliittisten päätösten jatkuvan arvioinnin mielessä. Itse asiassa voi jopa kysyä (varsin republikaanisin äänenpainoin), olisiko demokratia, olipa se enemmistö-demokratiaa tai konsensuaalista demokratiaa, itse asiassa paljolti sama asia kuin todellisen politiikan olemassaolo, politiikan, jossa jokainen mielipide ansaitsee tulla kuulluksi ja arvioiduksi. Mikä kenties vielä tärkeämpää, tällainen politiikka voi myös luoda eettisiä ohjenuoria tilanne kerrallaan – maailmassa, jossa yleiset eettiset normit ovat menettäneet merkitystään tämä olisi hyvin oleellista. On muistettava, että juuri tällaisen politiikan poissaolo määritteli itäistä Eurooppaa niiden vielä ollessa kommunistisia; ei ollut olemassa mitään avointa politiikan tilaa. Voisi siis ajatella, että juuri tietoisuus todellisen politiikan läsnäolosta, kaikkine puutteineenkin, on paras tae sille, että demokratia itäisessä Euroopassa jatkaa kehittymistään.

Lopuksi muistutettakoon vielä niitä, jotka tätä epäilevät niin sanottua Churchill-hypotee-

4. On huomattava, että myös kommunismin aikana nämä yhteiskunnat olivat monessa mielessä fragmentoituneita ja atomisoituneita, pieniin lokeroihin lukkiutuneita erityisesti suhteessa poliittiseen valtaan. Uusissa olosuhteissa atomisoituminen syntyy kuitenkin varsin erilaisen logiikan mukaisesti. Ennen atomisoitumista loi ennen kaikkea pelko, nyt individualismi ja yhteisen vihollisen poissaolo.

5. Toisaalta esimerkiksi Ernest Gellnerin (1996), hiljattain edesmenneen maineikkaan sosiaalitiiteilijän, mielestä kansalaisyhteiskunta (civil society) on mielekkäämpi termi kuin demokratia, sillä demokratia on käsitteenä aivan liian monimuotoinen ja abstrakti.

siä eli väitettä, että demokratia kaikkine puuteineenkin on lopulta kaikkein pienin kuviteltavissa oleva paha yhteiskuntajärjestelmien kirjavassa mutta usein synkässä joukossa. Itäisen

Euroopan ensimmäinen kommunismin jälkeinen vuosikymmen näyttää todistavan, että Churchillin aatoksessa on vinha perä.

LÄHTEET

- Allardt, Erik. 1994. Makrosociala förändringar och politik i dagens Europa. *Sosiologia* 31:1, 1–10.
- Baule, Bernward. 1996. Freiheit und Revolution. Die Bedeutung von 1989 für die Berliner Republik. Teoksessa Bernward Baule (toim.), *Hannah Arendt und die Berliner Republik*. Berlin: Aufbau-Verlag.
- Berglund, Sten, Frank Aarebrot, Henri Vogt ja Georgi Karasimeonov. 2001. *Challenges to Democracy: Eastern Europe Ten Years after the Collapse of Communism*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Gellner, Ernest. 1996. *Conditions of Liberty: Civil Society and its Rivals*. London: Penguin.
- Habermas, Jürgen. 1990. *Die nachholende Revolution*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Kupferberg, Feiwel. 1999. *The Break-up of Communism in East Germany and Eastern Europe*. London: Macmillan.
- Laar, Mart. 1996. Estonia's Success Story. *Journal of Democracy* 7:1.
- Linz, Juan J. ja Alfred Stepan. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Merton, Robert K. 1976. *Sociological Ambivalence and Other Essays*. New York: The Free Press.
- Mouffe, Chantal. 1993. *The Return of the Political*. London: Verso.
- Norris, Pippa (toim.). 1999. *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Pridham, Geoffrey. 1999. Democratization in the Balkan Countries: From Theory to Practice, teoksessa Geoffrey Pridham and Tom Gallagher (toim.), *Experimenting with Democracy: Regime Change in the Balkans*. London: Routledge.
- Řeháková, Blanka ja Klára Vlachová. 1995. Subjective Mobility after 1989. *Czech Sociological Review* 3:2.
- Ringmar, Erik. 1998. Nationalism: The Idiocy of Intimacy. *British Journal of Sociology* 49:4, 534–547.
- Siedentop, Larry. 2000. *Democracy in Europe*. London: Penguin.
- Törrönen, Jukka. 1999. *Juomisen vapaus ja vastuu. Sosiosemioottinen analyysi alkoholipoliittisesta liberalismista maallikkoajattelussa*. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia 234. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Vogt, Henri. 2000. *The Utopia of Post-Communism: The Czech Republic, Eastern Germany and Estonia After 1989*. Doctoral dissertation, University of Oxford.
- Wessels, Bernhard ja Hans-Dieter Klingemann. 1994. *Democratic Transformation and the Prerequisites of Democratic Opposition in East and Central Europe*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung.